

УДК 002.2/477.8//0.43/

А. В. Середяк

"ПРОСВІТА": ПРАЦЯ ДЛЯ НАРОДУ, ДЛЯ ЗДОБУТТЯ ДЕРЖАВНОСТІ

Кінець XIX ст. в історії України позначений бурхливими та суперечливими подіями. У той час, як суспільно-політичні рухи Галичини починають набувати необхідної для національно-куль-

турного відродження сили та розвою, в національному житті Наддніпрянщини настає затишшя, що загрожує призвести до поного та остаточного занепаду.

Щоб припинити культурний та національний спад, необхідно було створити всеукраїнську просвітницьку організацію, яка б об'єднала всі прогресивні сили. Це завдання з честю виконало створене в 1868 р. товариство "Просвіта", діяльність якого стала початком українського відродження в умовах бездержавності та розподілу українських земель між Російською та Австро-Угорською імперіями.

Заснована як народницька організація, "Просвіта" швидко стає воїниною народним товариством, допомогу чи то підтримку якого відчував кожен повіт, кожне село, кожна українська родина. Красномовним є той факт, що на 1939 р. мережею її філій та читалень було охоплено 85% західноукраїнських земель. Якщо біля витоків просвітництва стояло 64 члени-засновники, то напередодні першої світової війни товариство нараховувало понад 3,5 тис. дійсних членів [2, с.26], а розгубивши товаришів по більшовицьких таборах та вимушених еміграціях, "Просвіта" до 1939 р. не тільки поновила, а й збільшила ряди своїх прихильників.

В чому ж була та магічна сила народовської організації, що охопила Західну Україну, а згодом перскинулась на всі заселені українським людом землі?

Насамперед "Просвіта" дала початок безлічі українських установ, які наприкінці ХІХ ст. визначили культурне, наукове та економічне життя українського населення Галичини. Так, наукові завдання перейняло на себе Наукове товариство ім. Т.Шевченка, засноване в 1873 р. Утворене 1881 р. Руське Товариство Педагогічне узялося за розв'язання педагогічних та шкільних питань. Торговельними справами від 1883 р. зайнялася "Народна Торговля", що стала центром заснованих нсю по цілій Галичині споживчих крамниць. Сільськогосподарські справи відійшли до товариства "Сільський Господар", ощадно-позичковими питаннями відали окремі банки ("Віра", "Дністер"). "Красвий Союз Кредитовий" (1898 р.) та "Красвий Союз Ревізійний" (1904 р.) започаткували український ревізійний рух. Але поки ці всі організації розгортали роботу, "Просвіта" залишалася найбільш шанованою установою Галичини.

Проте головною заслугою товариства було поборювання неграмотності й поширення освіти в народі за допомогою своїх чисельних видань. Протягом 60-ти років "Просвіта" видала близько тисячі назв популярних книжок, які стали її візитною карткою. Майже щороку під редакцією О.Партицького, Ю.Романчука, І.Франка та ін. виходили просвітянські календарі, що були свого

роду літературно-просвітніми альманахами.

Для утвердження української мови та літератури в школах Головний відділ "Просвіти" підготував чимало звернень до міністерства освіти у Відні. Його стараннями від 1874 р. українську мову навчання затверджено в чотирьох вищих класах академічної гімназії. Але згодом справа українізації освіти просу-валася досить повільно. 1907 р., тобто через 40 років після початку боротьби, з 66 середніх шкіл українськими були тільки 6 гімназій і жодної фахової школи [1, с.7]. Щоб заповнити прогалину, "Просвіта" в 1871 р. починає вести перший курс української мови - читання і правопис для службовців. Проводив його учитель при гімназії Адам Федорович.

Завдяки старанням тодішнього голови "Просвіти" Ю.Лаврівського товариство зміцнює своє матеріальне становище. Якщо на 1871 р. Крайовий комітет виплатив йому 1 тисячу австрійських ринських, то вже в 1872 р. - 2 тисячі, 1873 - 5 тисяч, що на той час було відчутною матеріальною допомогою. Саме тоді "Просвіта" засновує стипендіальний фонд для бідної шкільної молоді, що вочевидь, стало можливим завдяки державній допомозі.

Та все ж головна частина дотацій йшла на видання книжок, і, насамперед підручників для середніх шкіл. Про значимість випуску україномовних підручників говорити не доводиться. Саме їх відсутність була одним із аргументів переведення навчального процесу в Галичині на польську мову. За ліквідацію цієї серйозної прогалини береться товариство "Просвіта". Головний відділ складає анкету, формує окремі комітети спеціалістів, що займалися опрацюванням термінології та перекладом підручників з інших мов. З часом австрійське міністерство освіти бере на себе виплату авторської винагороди.

Від 1869 до 1876 р. "Просвіта" видрукувала 22 підручники, загальним тиражем 15100 примірників [5, с.8]. Визначний літератор і публіцист Володимир Барвінський так оцінив цей факт: "Це діло - то один із найбільших наших подвигів. Було це створення українського шкільництва, це були, так сказати б, - цивілізаційні хрестини українського народу в новій добі. Ми ще не можемо собі нині знати справи й ваги цього факту, але історія запише його з таким натиском, як свого часу охрещення Руси" [4, с.122].

Від 1876 р. видання шкільних підручників переходить до Наукового Товариства ім. Т.Шевченка. Згодом вирішенням шкільних проблем починає займатися Руське педагогічне Товариство, проте поштовх розвитку національної освіти дала саме "Просвіта". У 1918 р. вона стала зав'язком міністерства освіти ЗУНР.

У 1878 р. "Просвіта" з дозволу митрополита Сильвестра Сембратовича видала перший молитовник чистою народною мовою,

за що тодішній голова товариства О.Огоновський висловив йому спеціальну подяку, підкресливши, що цим дозволом "розвалив він, мов громоносним тараном, неподвижні заборони тої законності, що не дозволяла молитися до Отця небесного рідною мовою" [4, с. 54].

Одночасно з виданням популярної літератури "Просвіта" організувала в регіоні досить широку мережу книгорозповсюдження. Книги розсилалися поштою, вперше була організована виїзна торгівля ("мандрівні бібліотеки"), проводилися виставки-ярмарки української книги. Незважаючи на власні матеріальні труднощі, велику кількість книжок поширювали як благодійну допомогу, а також розсилали у віддалені місця компактного проживання українців. Незабаром "Просвіта" відкриває власну книгарню у Львові (пл. Ринок, 10), в асортименті якої - книжки багатьох видавничих спілок. Однією з форм привернення народу до книжки була організація "голосних читань", адже переважна більшість українських селян (77, 2%) залишалась неписьменною [3, с. 46].

Масив друкованої продукції товариства "Просвіта" є не-оціненним джерелом вивчення історії національного книгодрукування кінця ХІХ - початку ХХ ст. Значну кількість книжок становили популярні видання. Особливим попитом в регіоні користувалися книжки господарської та історичної тематики. Останні не втратили своєї історико-культурної цінності до сьогодні.

Для ілюстрування та оформлення обкладинок просвітянських видань залучалися такі відомі майстри, як П.Ковжун, І.Труш, К.Устиянович та інші. Більш високим рівнем підготовки вирізнялися видавничі серії "Просвіти": "Руська письменність" (пізніше "Українське письменство" (1904), "Просвітні листки" (1907), "Господарська бібліотека" (1908), "Народна бібліотека" (1919), "Загальна бібліотека" (1920), "Учітеся, брати мої..." (1921), "Історична бібліотека" (1923), "Бібліотека "Життя і знання" (1928).

Успішною була і економічна діяльність товариства. Поклавши собі за мету поліпшити матеріальний рівень українців Галичини, щоб створити умови для їх культурного розвитку, "Просвіта" відкриває господарсько-садівничу і першу українську торговельну школи, проводить курси з різних галузей сільського господарства у філіях. Саме господарським проблемам присвячено найбільше статей у періодичних органах товариства* та календа-

* Всього товариство випустило 7 періодичних органів: "Письмо з "Просвіти" (1876-1879, 1891-1894, 1907-1914, 1921-1933), "Читальня" (1894-1896), "Аматорський театр" (1925-1927), "Бібліотечний порадник" (1925-1926), "Народна Просвіта" (1922-1927), "Життя і Знання" (1927-1929), "Просвіта" (1936-1939).

рях. Протягом усієї діяльності "Просвіта" особливу увагу приділяла випуску книжок сільськогосподарської тематики. Таким чином, товариство забезпечувало друкованою продукцією теоретичні та практичні народногосподарські програми поліпшення умов життя народу.

Новим етапом у розв'язанні економічних проблем Галичини став організований "Просвітою" Перший український просвітньо-економічний конгрес 1909 р. Ініціаторам форуму вдалося об'єднати зусилля просвітителів всіх регіонів українських земель, висвітлити й обговорити проблему роз'єднаного народу, скоординувати свої дії.

Пропаганду української культури за межами Галичини "Просвіта" поєднувала з моральною підтримкою українців, з тих чи інших причин змушених залишити рідну землю. Організації аналогічні "Просвіті" відкривалися і ставали духовними центрами української еміграції як в Канаді й США, де мешкали тисячі українців, так і в Уругваї, Парагваї та інших місцях, де українська громада налічувала кілька сотень, а то й десятків чоловік. Завдяки галицькій "Просвіті" українське друковане слово задовольняло культурні потреби відірваного в'д рідного кореня народу в усіх куточках земної кулі, що, зрештою дозволило не тільки зберегти, а й збагатити українську культуру.

Навіть у короткій статті потрібно назвати прізвища всіх голів "Просвіти", адже цю посаду займали визначні постаті Галицької України: А.Вахнянин (1868-1870), Ю.Лаврівський (1870-1873), В.Федорович (1873-1877), Ом.Огоновський (1877-1894), Ю.Романчук (1896-1906), С.Олесницький (1906), П.Огоновський (1906-1910), І.Кивелюк (1910-1922), М.Галущинський (1923-1931), І.Брик (1931-1939), Ю.Дзерович (1939). Під їх керівництвом товариство пробудило в широких народних масах українську національну свідомість, піднесло їхній культурний рівень, самоповагу, дало їм розуміння людських і національних прав та інтересів, зробило справжніми українськими громадянами. Саме "Просвіта" своєю невпинною працею, часом малопомітною і на перший погляд буденною, створила той активний національний рух у Західній Україні, що згодом вилився у боротьбу за здобуття державності.

1. В польськiм ярмі: Промова посла д-ра Ол.Колесси, виголошена в бюджетовій дебаті дня 18 червня 1909. 2. Звіт з діяльності Товариства "Просвіта" у Львові за час від 8.IV 1913 до 31.XII.1920 р. Львів, 1921. 3. Кордуба М. Північно-Західна Україна. Відень, 1917. 4. Перський С. Популярна історія товариства "Просвіта" у Львові. Львів, 1932. 5. Середяк А. Бібліографія видань "Просвіти": Підручники // Просвіта. 1992. N 17, 19.

Стаття надійшла до редколегії 15.01.93